

УДК 376-054.57(497.115)"1945"
37.014.5(497.1)"1945"

DOI <https://doi.org/10.31212/manjine.2023.25.boj.297-342>

Душан Бојковић*

АЛБАНСКА МАЊИНА И ПРОСВЕТНА ПОЛИТИКА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ 1945.

Апстракт: У раду су најпре представљени основни правци културне политике југословенске државе и њена настојања у погледу обнове школског система на Косову и Метохији у периоду непосредно по окончању Другог светског рата. Посебно је анализиран рад мањинских основних и средњих школа с наставом на албанском језику. Указано је на лоше материјалне прилике у школама, недостатак уџбеника на албанском језику и недовољан број квалификованих учитеља и наставника, као и на настојања косовско-метохијског обласног руководства да ове проблеме превазиђе путем набавке књига из Тиране, организовања стручних течајева и ангажовања просветних радника из Албаније. Представљен је, такође, однос југословенских просветних власти према питању верске наставе у државним школама. Рад је настао на основу необјављених архивских извора похрањених у Архиву Југославије, Државном архиву Србије и Дипломатском архиву Министарства спољних послова Републике

* Архив Југославије, Београд, dsnbojkovic@gmail.com

Србије, затим на основу објављених извора, штампе, периодике и релевантне историографске литературе.

Кључне речи: Косово и Метохија, просветна политика, мањинске школе, албанска мањина

У годинама после Другог светског рата културна политика југословенске државе вођена је у духу свеукупног преображаја друштва, уз економску и привредну обнову земље и „општег народног напретка“. Требало је превазићи наслеђене културне заосталости и свеприсутну непросвећеност, проблем одсуства просветних традиција и искуства у раду културно-просветних установа, недовољног броја школских зграда и учила.¹ Као императив наметала се „демократизација културе“ путем проширења круга корисника културних и просветних установа, подизања културно-просветног нивоа „радничке класе“, стварања но-

1 О просветним приликама на тлу југословенске краљевине током међуратног периода више: Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918–1929. Makedonija, Sandžak, Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*, (Београд: INIS, 2002), 134–140, 309–351; Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929–1941*, (Београд: ИНИС, 2011), 409–465. Према подацима Савезне планске комисије, на крају Другог светског рата на простору Косова и Метохије неписмено је било 84% становника, при чему је међу Албанцима писмених било између 5 и 10%, знатно мање него међу „Србима и Црногорцима“ – Архив Југославије (АЈ), фонд 41, Савезна планска комисија, 6–7, Основни подаци о површинама, становништву, писмености и занимањима у народним републикама; *Оснивачки конгрес КП Србије (8–12. мај 1945)*, прир. Милан Борковић, Венцеслав Глишић, (Београд: Институт за историју радничког покрета, 1972), 44, 204, 217, 223.

вих облика и уношења нових садржаја у процес васпитања.² Руководство Комунистичке партије Југославије (КПЈ) сматрало је да овако замишљен „културни рад“ није смео бити „препуштен културним секцијама и синдикатима“, већ се морао налазити „под непосредним руководством партије“.³ Отуда је средином маја 1944. у упутству Повереништва за просвету Националног комитета ослобођења Југославије (НКОЈ)⁴ наглашено да „општенародно просвећивање“, „школско просвећивање“ и „културна делатност (књижевност, уметност и наука)“, као три главна облика про-

2 Ljubodrag Dimić, *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945–1952*, (Beograd: Rad, 1988), 19; Branko Petranović, *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove*, (Beograd: ISI, 1969), 379–380; Сања Петровић Тодосијевић, *Отећемо светлост бучном водопаду. Реформа основношколског система у Србији 1944–1959*, (Београд: ИНИС, 2018), 42–56.

3 *Оснивачки конгрес КП Србије*, 199.

4 Повереништво за просвету Националног комитета ослобођења Југославије образовано је на Другом заседању Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије, одржаном у Јајцу 29. новембра 1943. Престало је са радом 7. марта 1945, у тренутку успостављања Министарства просвете Демократске Федеративне Југославије, при којем је убрзо формиран Просветни савет као саветодавно тело овог Министарства – *Службени лист ДФЈ* 11/1945. Крајем јануара 1946, у време усвајања Устава Федеративне Народне Републике Југославије, Министарство просвете престало је са радом, док су при новоизабраној југословенској Влади образовани Комитет за школе и науку и Комитет за културу и уметност – *Службени лист ФНРЈ* 13/1946; Ljubiša Korać, *Organizacija federacije u socijalističkoj Jugoslaviji 1943–1978*, (Zagreb: Globus; Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1981), 345.

светног деловања државе, могу стајати једино у надлежности народноослободилачких одбора.⁵

У новом друштвено-политичком окружењу након Другог светског рата интеграција албанске мањине у југословенски државни организам била је утемељена на националној, политичкој и културној еманципацији „најширих шиптарских слојева“. Такав однос према албанском становништву на југословенском југу исходио је из међуратних програмских начела КПЈ, истакнутих већ почетком двадесетих година, у којима је захтевано да се националним мањинама „поред пуне политичке и грађанске једнакости, загарантује и неограничено право употребе матерњег језика у општењу са свима властима“ и „обавезно школовање деце на матерњем језику у свима државним школама“.⁶ Наведено становиште оснажено је током Другог светског рата, у време револуционарне смене власти у окупираној Југославији. У Одлукама Другог заседања Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије о изградњи Југославије на федеративном принципу, усвојеним 29. новембра 1943, наглашено је да ће националним мањинама бити обезбеђена „сва национална права“.⁷

5 *Temelji nove Jugoslavije*. Istražio, dao objašnjenja i pripremio za štampu Slobodan Nešović, (Београд: ИС „Комунист“ – НИП „Младост“, 1973), 238–239.

6 АЈ, фонд 790/1, Збирке репродукованих докумената, Комунистичка интернационала – секција КПЈ, КИ, 1923/66.

7 *Прво и Друго заседање Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије*, 26. и 27. новембра 1942; 29. и 30. новембра 1943. *По стенографским белешкама и другим изворима*, (Београд: Президијум Народне скупштине ФНРЈ, 1953), 294.

Непосредно по ослобођењу земље, 1945. године, говорено је како се „демократичност народне власти“ непосредно огледа „у решавању питања мањина“,⁸ те да прокламована „равноправност има да се оствари у [њиховом] економском, политичком и научно-просветном животу“.⁹ У Основним начелима Народног фронта Југославије наглашено је да „братство и јединство народа Југославије јесте светиња“ која „обухвата све наше равноправне народе без обзира на расу и веру, без обзира на то да ли они живе као целине или као мањине у границама Демократске Федеративне Југославије“.¹⁰ Коначно, Устав Федеративне Народне Југославије, усвојен одлуком Уставотворне скупштине 31. јануара 1946, гарантовао је мањинама у Југославији „право и заштиту свог културног развика и слободне употребе свог језика“.¹¹

Мањинске школе и ученици

Питање школовања припадника националних мањина регулисано је Одлуком Комисије Привременог просветног савета Министарства просвете Демократске Федеративне Југославије (ДФЈ) од 9. августа 1945, којом је било предвиђено отварање нових државних мањинских школа „свуда где је то било потребно“, под условом

8 АЈ, фонд 313, Министарство просвете Владе ФНРЈ, 5–11, Преглед развоја мањинског питања на територији Југославије.

9 АЈ, 313–5–11, Мањинске школе, 1.

10 „Основна програмска начела Народног фронта Југославије“, *Борба*, бр. 191, 8. 8. 1945, 2.

11 *Службени лист ФНРЈ* 10/1946.

„да има бар 20 редовних ученика а нема друге школе у месту“. Уколико је, међутим, на одређеном подручју већ постојала „ма каква основна школа“ с најмање 30 ученика, требало је у њој образовати „мањинско одељење“. На захтев родитеља било је омогућено премештање ученика из места у којима није било мањинских школа или из школа у којима није било мањинских одељења. За издржавање и снабдевање ових школа коришћена су средства буџета одговарајуће федералне јединице. Осим тога, у наведеној Одлуци наглашено је да наставници у мањинским школама морају бити „увек, без изузетка само припадници дотичних мањина“ и југословенски држављани, мада је „с обзиром на наслеђено стање од бивше Југославије“ и у основним и у средњим школама био одобрен рад наставника страних држављана, за шта се „мора (...) издејствовати претходно одобрење од Министарства иностраних послова“. Надзор над мањинским школама вршиле су народне власти, док су дужност наставних инспектора обављала „лица припадници тих мањина које просветне власти за ово одреде“.¹²

До доношења Закона о обавезном седмогодишњем образовању у октобру 1945.¹³ и мањинске и већинске школе биле су уређене на основама просветног законодавства Краљевине Југославије, према којем је обавезно школовање трајало осам година.¹⁴ Закон о увођењу сед-

12 АЈ, 313–5–11, Мањинске школе; Оквирни наставни програм српско-хрватског језика за мањинске школе у Демократској Федеративној Југославији; Оквирни наставни план и програм за основне школе Демократске Федеративне Југославије.

13 *Службени лист ДФЈ* 84/1945.

14 *Службене новине Краљевине Југославије* 289/1929.

могодишњег основног школовања у Србији обнародован је 22. децембра 1945. Предвиђено је да „школска обавеза“ за децу оба пола „почиње са навршеном седмом и траје до навршене петнаесте године старости“ (чл. 2), те да се седмогодишње школовање „изводи на два ступња: а) нижи ступањ – у четворогодишњој основној школи, и б) виши ступањ – у трогодишњој прогимназији или у нижој гимназији“ (чл. 3). У местима „где нема гимназије, а постоје најнужнији услови за то“ отворане су прогимназије (чл. 9). Услед недовољног броја квалификованих наставника, за организовање предметне наставе у прогимназијама били су ангажовани „у том циљу оспособљени учитељи месне основне школе (или основних школа)“, који су „у границама могућности“ примили наставу појединих предмета (чл. 15). Све школе биле су државне, а школовање обавезно и бесплатно (чл. 20).¹⁵ После полагања мале матуре и окончања седмогодишњег образовања, ученици су школовање могли наставити у вишој гимназији или средњој стручној школи.

Школско питање налазило се у самом средишту културне и просветне политике југословенске државе према албанској мањини после Другог светског рата. Вође КПЈ инсистирале су на отклањању „свих неправди“ почињених током међуратног периода у „монархистичкој Југославији“.¹⁶ Изузетно висок проценат неписмености албанског становништва видели

15 *Службени гласник НР Србије* 43/1945.

16 Борис Зихерл, „Главни узроци слома старе Југославије“, *Борба*, бр. 6, б. 1. 1945, 2; Милован Ђилас, „Поводом декларације Владе Федеративне Југославије“, *Борба*, бр. 64, 13. 3. 1945, 1.

су као последицу владавине „ненародних режима“, вођене „против тога да се народ просвјећује, јер су се [власти] плашиле просвјећенога народа“. ¹⁷ У духу „демократизације школског система“ Министарство просвете ДФЈ истицало је да школе треба отварати „где год живе мањине“, и то „не само на тражење самих мањина“, већ и на иницијативу „народних власти“. ¹⁸ Ипак, услед ограничених материјалних могућности ¹⁹ у првим месецима после окончања окупације, средства из буџета Министарства просвете Србије понајвише су улагана у обнову предратних школских зграда и у развој културно-просветних институција с богатом културном традицијом. ²⁰

17 АЈ, фонд 317, Савет за науку и културу ФНР, 48–71, Извештај о просветним приликама на Косову и Метохији, 1–2; *Културна политика Југославије 1945–1952. Зборник докумената*, прир. Бранка Докнић, Милић Ф. Петровић, Иван Хофман, I–II, (Београд: Архив Југославије, 2009), књ. 1, док. бр. 124: Министарство просвете ФНРЈ. Дужности оних који су свршили курс за народно просвјећивање, 285. О школској политици Краљевине Југославије више: Љубодраг Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918–1941*, I–III, (Београд: Стубови културе, 1997), том III, 5–7, 118–132; Божица Славковић Мирић, *Политичке, економске и културне прилике на Косову и Метохији 1929–1941*, (Београд: Просвета; Принцип, 2018), 327–331.

18 АЈ, 313–5–11, Мањинске школе.

19 Непотпуни подаци Обласне комисије за ратну штету из јесени 1945. показују да је само током италијанске окупације (1941–1943) на подручју Косова и Метохије у просветном ресору причињена материјална штета у износу нешто мањем од 133 милиона динара – АЈ, фонд 54, Репарациона комисија, 20–47, Преглед ратне штете на територији покрајине Косово.

20 Dimić, *Agitprop kultura*, 87–88.

Сам процес обнове школског система на простору Косова и Метохије отпочео је у децембру 1944, непосредно по окончању окупације у овим крајевима земље, формирањем Просветног одељења Обласног народноослободилачког одбора (НОО). Током наредних месеци „у свима великим местима“ одржане су скупштине просветних радника, на којима је разматрано питање просветних прилика у овој области. Затим је изабрана осмочлана просветна комисија, која је убрзо образовала „ужу радну комисију“, састављену од председника и двају секретара – „један Србин и један Шиптар“. Задатак ове Комисије састојао се у прикупљању података о активним просветним радницима, њиховој стручној спреми, националној припадности и месту боравка током окупације, као и о мобилисаним учитељима, професорима и школским чиновницима „са подацима о њиховом политичком опредељењу и моралном држању за време рата“.²¹ Истовремено, просветне власти су настојале да саставе „попис мањинске деце која подлежу обавезном школовању“, мада у томе нису успеле у потпуности. Примећено је, притом, да је међу српским становништвом била знатно снажније изражена „воља за науком и школом“ него код Албанаца.²² Коначно, пописане су све школе на подручју Косова и Метохије и утврђено је у којој су мери „способне за рад“.²³ Министарство просвете ДФЈ располагало је сазнањима према којима је од укупно 334

21 АЈ, 317–48–71, Извештај о просветним приликама на Косову и Метохији, 3.

22 Исто, 2.

23 Исто, 3.

основне школе, колико их је било на овом простору уочи Другог светског рата, током окупације у потпуности разорено 26 школских зграда, те да је 53 било тешко оштећено. Средином 1945. радило је свега 158 „исправних основних школа“.²⁴

Мањинске школе с наставом на албанском језику отворене су већ почетком 1945, најпре у варошким срединама, док их је по селима било „врло мало“.²⁵ До лета исте године број ових школа увећан је за 67. Тако је, према званичним статистичким подацима, на крају школске 1944/45. у области Косова и Метохије постојало 135 албанских школа, док је већинских, српских, било 143. Већину наведених албанских школа, међутим, чинила су појединачна одељења, с наставом на албанском језику, у саставу српских школа.²⁶ Према мишљењу југословенских просветних власти, требало је отворити укупно још 178 већинских и мањинских основних школа.²⁷

Проблем недовољног броја школских зграда није био превазиђен ни током друге половине 1945. године. Како је велики број школа још увек био „уништен или оштећен (...) и то у толикој мери да омета нормалан рад на пољу народног просвећивања“,

24 АЈ, 313–5–24, Статистички подаци о школству на свршетку школске 1944/45. године.

25 *Оснивачки конгрес КП Србије*, 223.

26 АЈ, 313–5–11, Статистика мањинских школа за 1944/1945. годину.

27 Табела је састављена на основу података из: АЈ, 313–5–24, Статистички подаци о школству на свршетку школске 1944/45. године.

Просветно одељење Обласног НОО Косова и Метохије очекивало је почетком септембра помоћ из Фонда за обнову земље.²⁸ Месец дана касније, према извештајима Одељења за школство Министарства просвете ДФЈ, на простору Косова и Метохије радило је 278 основних школа, али је до краја године било 56 школа мање. Наведени документи показују да је опао број албанских школа, док је број српских школа остао непромењен, те да је почетком децембра радило свега 79 албанских основних школа са 184 одељења.²⁹ Међутим, ови подаци Одељења за школство су, по свој прилици, непотпуни, будући да документи косовско-метохијских обласних актива КПЈ говоре да су крајем децембра 1945. на овом подручју радиле 392 основне школе, од којих је 279 било са наставом на албанском и 322 са наставом на српском језику.³⁰ Умногome сагласни с наведеним били су подаци југословенских просветних власти, према којима је поткрај исте године на Косову и Метохији радило 408 основних школа с 827 одељења.³¹ На крају школске

28 АЈ, 41–21–43, Писмо Милутина Миљковића, повереника за просвету, упућено Андрији Хебрангу, министру индустрије и председнику Привременог савета Владе ДФЈ, 6. септембар 1945.

29 АЈ, 313–4–7, Извештај о раду Одељења за школство за мјесец октобар 1945, 2; Извештај Одељења за школство за децембар 1945, Прилози, табела бр. 3.

30 *Narodni odbor Autonomne Kosovsko-metohijske oblasti 1943–1953. Osnovni materijali sa zasedanja*, (Priština: Narodni odbor Autonomne Kosovsko-metohijske oblasti, 1955), 57.

31 АЈ, фонд 507, Савез комуниста Југославије, Комисија за националне мањине, XVIII–К. 4/21, Извештај о културно-просветним приликама у Аутономној Косовско-метохијској области, 2.

1945/46. године у овој области радиле су 423 основне школе са 755 одељења.³²

После рата, упоредо са отварањем основних школа на простору Косова и Метохије, обновљен је рад гимназија. Током прве половине 1945. постојале су три пуне и две ниже гимназије с наставом на српском језику и три пуне и једна нижа гимназија с наставом на албанском језику.³³ Крајем исте године у албанским гимназијама у Призрену, Пећи, Приштини и Ђаковици налазило се укупно 24 одељења, 1041 ученик и 47 наставника.³⁴ У првој половини 1946. с радом су отпочеле и албанске гимназије у Косовској Митровици, Урошевцу и Гњилану.³⁵ Насупрот основним школама, готово све гимназије биле су у погледу националне припадности ђака изразито хомогене, изузев гимназије у Приштини, која је имала мешовит – српско-албански састав.³⁶

32 *Školstvo u FNR Jugoslaviji od školske 1945–1946. do 1950–51. godine*, (Beograd: Savet za nauku i kulturu Vlade FNRJ, 1952), 66.

33 *Narodni odbor Autonomne Kosovsko-metohijske oblasti 1943–1953*, 28; *Оснивачки конгрес КП Србије*, 223.

34 АЈ, 313–5–11, Преглед развоја мањинског питања на територији Југославије, 13.

35 АЈ, 313–5–11, Реферат о исељеничким и мањинским школама, 4.

36 Државни архив Србије (ДАС), Г–183, Министарство просвете Народне Републике Србије, Књига извештаја о бројном стању ученика и наставника у Косовско-метохијској области 1945–1946 (К 151), Извештај о броју ученика у гимназијама.

*Основне школе и гимназије на Косову и Метохији
на крају школске 1944/1945.³⁷*

Школске зграде	Основна школа	Гимназија
у којима се одржава настава	211	5
које користи Југословенска армија	11	1
Државне	242	6
окружне	7	
приватне	92	
које одговарају педагошким условима	190	5
које не одговарају педагошким условима	144	1
приватне зграде које „унеколико одговарају“ условима	53	
приватне зграде које „ниуколико не одговарају“ условима	39	

Бројно стање ученика у гимназијама на Косову и Метохији на крају школске 1945/1946.³⁸

Разред	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	Све-га
Број ученика	1012	635	753	635	153	233	201	131	3765

Процењујући да број албанске деце чини око 10% укупног броја Албанаца на простору Косова и Метохије, југословенске просветне власти закључивале су како

37 Табела је састављена на основу података из: АЈ, 313–5–24, Статистички подаци о школству на свршетку школске 1944/45. године.

38 ДАС, Г–183, К. 151, Извештај о броју ученика у гимназијама.

је током пролећа 1945. у школама „морало бити најмање бар 35.000 [албанских] ученика“. Ипак, у школским клубима се крајем школске 1944/45. године налазило свега 11.573 ученика албанске националности.³⁹ Чињеница да „по школама има више Срба него Шиптара“ представљала је за обласно руководство „озбиљан проблем са којим наша власт мора да се позабави“. ⁴⁰ Средином 1945. Просветно одељење Обласног НОО Косова и Метохије истицало је како „ми не можемо говорити о народном просвећивању, кад код Шиптара ни 5% деце није уписано у школе“. ⁴¹ Узроке ове „аномалије“ руководство обласног НОО видело је у негативном односу већине албанског становништва према државним институцијама. Снажније деловање обласних власти, као и нагло опадање моћи албанских одметника током друге половине 1945, изнедрило је значајнији прилив албанске деце у југословенске школе. Крајем исте године у основним школама евидентирана су 19.393 албанска ученика,⁴² док је средином 1946. додатно уписано између 25.000 и 27.000 албанске деце.⁴³ Ипак, према проценама југословенских просветних власти, поткрај 1946. школским системом још увек није било обухваће-

39 АЈ, 313–5–11, Преглед развоја мањинског питања на територији Југославије, 13.

40 *Narodni odbor Autonomne Kosovsko-metohijske oblasti 1943–1953*, 20.

41 АЈ, 313–4–7, Записник вођен на првом заседању Просветног савета при Министарству просвете савезне владе, одржаном од 6. до 16. августа 1945, 71.

42 *Narodni odbor Autonomne Kosovsko-metohijske oblasti 1943–1953*, 58.

43 АЈ, 507, XVIII–К. 4/13, Националне мањине у Југославији, 13; К. 4/21, Извештај о културно-просветним приликама у Аутономној Косовско-метохијској области, 2.

но 34% укупног броја деце узраста између седам и четрнаест година на Косову и Метохији.⁴⁴

Однос женске и мушке деце у основним школама у школској 1944/45. износио је 1:5, што је одсликавало патријархални амбијент наведеног подручја, пре свега у муслиманским срединама. Тако у Горском, Качаничком и Дреничком срезу није било ниједне ученице. Према статистичким подацима прикупљеним током 1945, у 119 основних албанских школа, у којима се налазило 239 одељења, наставу је похађало 12.924 ученика и 3350 ученица.⁴⁵ Овај однос умногоме је измењен већ у школској 1945/46. години, понајвише услед снажног притиска југословенских власти и лаганог успостављања редовних прилика у земљи. Крајем пролећа у основним школама на простору Косова и Метохије укупно се налазило 33.644 мушке и 15.097 женске деце. У истом тренутку гимназије је похађало 3045 ученика и 1255 ученица.⁴⁶

44 Vićentije Đorđević, „Delovanje KPJ na Kosovu u oblasti prosvete i obrazovanja 1945–1952 godine“, *Kosova – Kosovo* 11/1982, 168.

45 АЈ, 313–5–11, Преглед развоја мањинског питања на територији Југославије, 13–16. У документима Извршног народног одбора Аутономне Косовско-метохијске области из педесетих година забележен је знатно већи број ученика у школској 1945/1946. Драгомир Бонџић, „Учитељи у мултиетничким срединама: пример Косова и Метохије 1945–1950“, *Образовање и улога учитеља у српском друштву кроз историју (XVIII–XX век). Зборник радова са међународног научног стручног скупа одржаног 15. новембра 2008. у Сомбору*, ур. Мира Лончаревић, (Сомбор: Педагошки факултет, 2009), 31.

46 *Školstvo u FNR Jugoslaviji od školske 1945–1946. do 1950–51. godine*, 67.

*Материјалне прилике у школама
и питање набавке уџбеника*

Изузетно неповољне материјалне прилике у школама на Косову и Метохији у првим послератним годинама умногоме су одредиле динамику процеса обнове школског система. Уочи почетка школске 1945/46. године у девет гимназија није било „ни једне географске карте Југославије“ нити црних табли.⁴⁷ И у осталим школама недостајала су „школска учила, нарочито мапе географске, историске, рељефне и др.“⁴⁸

*Материјалне прилике у гимназијама
на Косову и Метохији током пролећа 1945.⁴⁹*

Школски инвентар	неоштећен	школски намештај		
		књижнице	ученичке	1
			наставничке	1
		учила		1
		школске архиве		1
	делимично оштећен	школски намештај		3
		књижнице	ученичке	3
			наставничке	3
		учила		2
		школске архиве		3

47 АЈ, 313–4–7, Записник вођен на првом заседању Просветног савета при Министарству просвете савезне владе, одржаном од 6. до 16. августа 1945, 29, 59.

48 АЈ, 317–48–71, Извештај о просветним приликама на Косову и Метохији, 3.

49 Табела је састављена на основу података из: АЈ, 313–5–24, Статистички подаци о школству на свршетку школске 1944/45. године.

	уништен	школски намештај		3
		књижнице	ученичке	2
			наставничке	2
		учила		3
		школске архиве		2

Као изузетно значајно наметало се питање набавке уџбеника. Средином 1945. на седницама Просветног савета при Министарству просвете Владе ДФЈ могло се чути како „има школа где деца на песку пишу слова“, те да у њима нема никаквих књига.⁵⁰ У погледу набавке уџбеника за наставу на српском језику обласно косовско-метохијско руководство тражило је помоћ у првом реду „од Србије“ и надлежних савезних институција.⁵¹ Југословенске просветне власти одобриле су употребу „оних старих уџбеника чији садржај није у противности са демократским духом наше земље“.⁵² Осим тога, у августу и септембру 1945. у Просветно одељење Обласног НОО Косова и Метохије пристигло је из Министарства просвете ДФЈ „120 разних књига“ домаћих аутора и 77 књижевних дела совјетских писаца. Наведену литературу требало је користити и у раду алфаветских течајева и културно-просветних установа.⁵³

50 АЈ, 313–4–7, Записник вођен на првом заседању Просветног савета при Министарству просвете савезне владе, одржаном од 6. до 16. августа 1945, 29, 59.

51 АЈ, 317–48–71, Извештај о просветним приликама на Косову и Метохији, 3; *Оснивачки конгрес КП Србије*, 217.

52 АЈ, 313–5–11, Преглед развоја мањинског питања на територији Југославије, 10.

53 АЈ, 313–7–15, Списак књига из магацина Министарства просвете ДФЈ које се шаљу просветним властима за Косово и Ме-

Предвиђено је, такође, да сви нови уџбеници за мањинске школе буду штампани у Југославији, те да увоз књига из суседних земаља буде допуштен искључиво уз дозволу и контролу југословенских просветних власти.⁵⁴ На простору Косова и Метохије уџбенике „за шиптарску наставу“ испрва су припремали сами наставници, најчешће преведећи српске уџбенике на албански језик.⁵⁵ Настојања у вези с набавком књига из Албаније остала су безуспешна, будући да су се у њеним школама налазили застарели и „неподобни“ уџбеници „из реакционе ере“. Средином 1945. у Тирани је отпочела израда новог буквара на албанском језику за наставу у југословенским школама, под називом *Këndimi im i parë*, аутора Коља Џумара.⁵⁶ Штампане овог уџбеника, у тиражу од 20.000

тохију; АЈ, 313–3–6, Одлука помоћника министра просвете ДФЈ, 7. септембар 1945.

- 54 АЈ, 313–5–11, Мањинске школе; Оквирни наставни програм српско-хрватског језика за мањинске школе у Демократској Федеративној Југославији; Оквирни наставни план и програм за основне школе Демократске Федеративне Југославије.
- 55 АЈ, 317–48–71, Извештај о просветним приликама на Косову и Метохији, 3; АЈ, 313–4–7, Записник вођен на првом заседању Просветног савета при Министарству просвете савезне владе, одржаном од 6. до 16. августа 1945, 46.
- 56 АЈ, 317–48–71, Извештај о просветним приликама на Косову и Метохији, 3; *Оснивачки конгрес КП Србије*, 217; АЈ, 313–4–7, Записник вођен на првом заседању Просветног савета при Министарству просвете савезне владе, одржаном од 6. до 16. августа 1945, 29, 46; АЈ, 507, XVIII–К.4/5–6, АКМО, 27; Ragip Gjoshi, “Chronicle of Designing of Textbooks – ABC Books, Reading Comprehension and Grammar Books in Albanian Language in Kosovo 1886–2019”, *European Journal of Social Science* 3/2019, 49.

примерака, окончано је крајем исте године.⁵⁷ Сâм буквар био је истоветан оном који је коришћен у Албанији, изузев југословенског грба и заставе на његовим корицама. Ни у наредном периоду до краја школске 1945/46. године у Југославији нису били штампани уџбеници на албанском језику, већ су допремани из Албаније.⁵⁸

Учитељи и наставници

Према смерницама Министарства просвете ДФЈ, „задаци новог народног учитеља“ били су „многоструки“. Истицано је да њихово деловање треба да подразумева како рад у школи, тако и ангажовање на пољу културно-просветног просвећивања становништва, у оквиру курсева за описмењивање широких слојева становништва, „народних универзитета“, домова културе и читаоница. Осим тога, предвиђено је да се учитељи старају о томе „да ли редовно долази наша штампа и да ли се чита; да ли се нове народне књиге купују за све народне читаонице и да ли се читају“.⁵⁹ Учитељ је замишљен као „образован јавни радник“ и „свјестан грађанин“, који не само „практичним саве-

57 АЈ, 313–4–7, Извештај Одељења за школство за јануар 1946. године, 2; *Narodni odbor Autonomne Kosovsko-metohijske oblasti 1943–1953*, 58.

58 АЈ, 313–5–11, Преглед развоја мањинског питања на територији Југославије, 13–14.

59 *Културна политика Југославије 1945–1952*, књ. 1, док. бр. 125: Министарство просвете ДФЈ. Народни учитељи као јавни радници, 286–287.

тима и упутствима“, већ и „стварним дјелањем“ доприноси развоју здравствене културе, земљорадње, сточарства и воћарства и „предњачи“ у „бескомпромисној борби против црноберзијанаца, народних штеточина и саботера“. ⁶⁰ На тај начин учитељ је у „новој Југославији“ требало да представља „чврст темељ и ослонац“ новој „демократској власти“, док је „народна“ и „демократска“ школа требало да постане „носиоцем и ствараоцем демократских и слободарских идеала“. ⁶¹ Наведено је имало посебан значај на Косову и Метохији, поготово у време учесталих борби између албанских одметника и југословенских власти током прве половине 1945.

Настојањима Министарства просвете ДФЈ супротстављале су се, међутим, послератне прилике у тек ослобођеној земљи. Најпре, просветни радници делили су током окупације судбину својих сународника, па је 1945. било око 10.000 учитеља мање него пре Другог светског рата. ⁶² У складу с Упутством о поништењу сведочанстава стечених за време окупације у средњим, учитељским, стручним и њима сличним школама, као и на забавиљским течајевима, донесеним 18. јула 1945, нове југословенске власти у

60 АЈ, 313–5–11, Мањинске школе.

61 Исто. У вези са овако замишљеним дужностима југословенских учитеља, малобројни нережимски листови попут *Републике* писали су о превеликом оптерећењу просветних радника којима би за спровођење наведених задатака било потребно 14 часова сваког радног дана – Dimić, *Agitprop kultura*, 111, нар. br. 54.

62 Бонџић, „Учитељи у мултиетничким срединама: пример Косова и Метохије 1945–1950“, 8.

начелу нису ангажовале учитеље и наставнике чије су дипломе издале окупационе власти, мада је „специјално образована комисија“ имала право да овери „она сведочанства за која има основа да им се призна важност“. ⁶³ Тако је почетком 1945. однос између броја учитеља и ученика у југословенској држави био 1:60, док је пет година раније тај однос износио 1:44. ⁶⁴ Осим тога, Министарство просвете ДФЈ сматрало је да затечени „народно просвјетни кадар (...) ни по квалитету не задовољава“, те да је „у сваком погледу заостао“. ⁶⁵

На југословенском југу наведени проблеми били су изражени у знатно већем обиму, понајвише у мањинским школама. ⁶⁶ И на простору Косова и Метохије осећао се недостатак квалификованих просветних радника. Међу учитељима и наставницима било је „таквих који (...) имају само основну школу, затим са медресом или са понеким разредом гимназије“, као и лица „из других струка“ која су се „осећала способна за

63 У чл. 1 овог Упутства стајало је како се „не признају [...] ни разреди ни годишња сведочанства у средњим, учитељским, стручним и њима сличним школама из времена окупације“. Посебно је наглашено да „носиоци фашистичке идеологије [...] не могу бити учитељи основних школа нити могу наставити школовање у учитељским школама“ (чл. 6) – *Службени лист ДФЈ* 53/1945.

64 Бонцић, „Учитељи у мултиетничким срединама: пример Косова и Метохије 1945–1950“, 8.

65 *Културна политика Југославије 1945–1952*, књ. 1, док. бр. 125: Министарство просвете ДФЈ. Народни учитељи као јавни радници, 286–289.

66 АЈ, 313–5–11, Мањинске школе.

просветни рад“.⁶⁷ У свим крајевима области постојао је „велики број нових школа које су оспособљене за рад, а које немају учитеља“.⁶⁸ Услед тога су у 16 школа на терену Гњиланског среза наставу држали „ђаци са 4 разреда гимназије“.

Проблем недовољног броја квалификованих учитеља и наставника обласне просветне власти испрва су настојале да превазиђу путем организовања стручних течајева. На тај начин током пролећа 1945. у Призрену и Приштини „оспособљено“ је за рад 69, односно 35 „помоћних учитеља“.⁶⁹ Исто је крајем пролећа учињено у осталим крајевима Косова и Метохије, док су у јулу и августу сви ангажовани учитељи похађали петнаестодневне течајеве „ради политичко-педагошке изградње учитељских кадрова“. На крају школске 1944/45. године у мањинским школама и одељењима радило је 206 албанских учитеља, док је број учитеља у већинским школама износио 204.⁷⁰

67 АЈ, 315–3–11, Извештај М. Дивца, помоћника Министра просвете НР Србије, упућен Комитету за школе и науку при Влади ФНРЈ; АЈ, 317–48–71, Извештај о просветним приликама на Косову и Метохији, 3.

68 АЈ, 313–4–7, Записник вођен на првом заседању Просветног савета при Министарству просвете савезне владе, одржаном од 6. до 16. августа 1945, 11.

69 АЈ, 313–5–11, Преглед развоја мањинског питања на територији Југославије, 13–14.

70 АЈ, 315–3–11, Извештај М. Дивца, помоћника Министра просвете НР Србије, упућен Комитету за школе и науку при Влади ФНРЈ; АЈ, 313–4–16, Писмо Министарства просвете НР Србије упућено Министарству просвете ФНРЈ.

*Стручни течајеви за обуку учитеља
на Косову и Метохији у првој половини 1945.*⁷¹

Време одржавања течаја	Место одржавања течаја	Број полазника
15. март – 30. април	Призрен	34
15. март – 30. јун	Приштина	18
15. март – 20. јун	Приштина	51

Знатно мање успеха, међутим, било је у погледу оспособљавања наставника за рад у гимназијама с наставом на албанском језику. На читавом простору Косова и Метохије налазило се нешто више од 40 српских и свега 10 албанских гимназијских наставника.⁷² До пролећа 1945. није ни било наставе у мањинским гимназијама у овој области.⁷³

Упоредо с радом стручних течајева вршене су припреме за отварање албанских учитељских школа. То је најпре учињено у Ђаковици крајем јесени 1945. године. Српска учитељска школа отворена је у Приштини нешто раније, у септембру исте године.⁷⁴ Обе школе имале су по четири одељења. Мада је предвиђе-

71 Табела је састављена на основу података из: АЈ, 315–3–11, Извештај М. Дивца, помоћника Министра просвете НР Србије, упућен Комитету за школе и науку при Влади ФНРЈ.

72 АЈ, 317–48–71, Извештај о просветним приликама на Косову и Метохији, 3.

73 Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије (ДА МСП РС), Политичка архива (ПА), 1945, Албанија, ф. 1, д. 9, д. 665411, Депеша председника НОО Космета упућена Повереништву за просвету НКОЈ, 2. марта 1945.

74 АЈ, 313–4–7, Извештај Одељења за школство за децембар 1945, Прилози, табела бр. 3.

но да школовање будућих учитеља траје четири године,⁷⁵ албанска учитељска школа испрва је радила по скраћеном, двогодишњем режиму, у чему се огледала потреба да се што пре формира албански просветни кадар и попуне упражњена места међу албанским просветним радницима.⁷⁶

Само питање обуке и школовања албанских просветних радника имало је за југословенско партијско и државно руководство вишеструки значај. Оно је најпре стајало у тесној вези с деловањем државе на пољу обнове и изградње школског система на широкој основи. Истовремено, ангажовање албанских учитеља и наставника у школама с наставом на албанском језику требало је да сузбије подозрење према новим властима, изражено у држању већине албанског становништва у првим послератним годинама, потврђујући начелни став руководства КПЈ да „у новој Југославији неће бити повратка на старо“.⁷⁷ Формирањем нових просветних кадрова из редова албанске мањине, обликованих у духу изградње „братства и јединства“ међу југословенским народима и очувања „тековина револуције и НО борбе“, требало је трајно маргинализовати утицај предратне „реакционарне шиптарске инте-

75 Петровић Тодосијевић, *Отећемо светлост бучном водопаду*, 210–211.

76 *Културна политика Југославије 1945–1952*, књ. 1, док. бр. 184: Министарство просвете ФНРЈ. Реферат о исељеничким и мањинским школама, 439–444; Бонџић, „Учитељи у мултиетничким срединама: пример Косова и Метохије 1945–1950“, 28–29.

77 „Делегација Шиптара са Косова и Метохије посетила је маршала Тита“, *Борба*, бр. 85, 7. 4. 1945, 2; „Посета делегације са Космета маршалу Титу“, *Јединство*, бр. 6, 30. 4. 1945, 3.

лигенције“ у земљи. Наведено становиште проистицало је из уверења обласног косовско-метохијског руководства КПЈ, према којем током Другог светског рата „добар део интелектуалаца Албанаца нису пришли народноослободилачком покрету, него су се, напротив, приклонили фашизму“. Сем тога, „и они који су донекле суделовали у НО борби“ били су „задојени (...) шовинизмом“, те им се није могао препустити „самосталан рад“.⁷⁸ Ипак, у првим послератним годинама „услед помањкања просветног кадра мало [се] водило рачуна о томе ко се прима за учитеље“.⁷⁹ Међу албанским просветним радницима налазио се немали број оних који су у току рата похађали „средње-учитељске школе са курсевима на шиптарском језику“,⁸⁰ као и оних „који су (...) били у служби окупатора“.⁸¹ Њихов рад у школама одобрен је одлуком Обласног НОО Косова и Метохије.⁸² Према каснијим сазнањима југословенске службе безбедности, албански просветни кадар у првим послератним годинама чинили су „углавном имућни људи (...) из непријатељских породица“.⁸³

Током прве половине 1945. Обласни НОО Косова и Метохије потраживао је одређени број наставника

78 *Оснивачки конгрес КП Србије*, 223.

79 ДАС, Безбедносно-информативна агенција (БИА), III/136, Стање шиптарског просветног кадра на терену АКМО-а, 1.

80 АЈ, 317–48–71, Извештај о просветним приликама на Косову и Метохији, 2.

81 *Narodni odbor Autonomne Kosovsko-metohijske oblasti 1943–1953*, 28.

82 *Isto*.

83 ДАС, БИА, III/136, Стање шиптарског просветног кадра на терену АКМО-а, 1.

„из Србије“ за рад у већинским школама, док је по питању учитеља и наставника у „шиптарским школама“ требало „учинити предлог Тирани да се пошаљу људи исправни и са стручном спремом“. Како су на Косову и Метохији још увек владали „специјални услови“, изражени пре свега у деловању албанских одметника и настојањима југословенских власти да пацификује побуњено подручје, било је изузетно важно „дати и исправне личности и добру књигу, да би се искоренила шовинистичка мржња међу Србима и Шиптарима, подигао дух народа и створило јединство народа“.⁸⁴

У фебруару и марту 1945. обласно руководство упутило је молбу Повереништву за просвету НКОЈ „да посредује код Албанске владе“ у смислу упућивања наставника на Косово и Метохију. Осећала се „велика оскудица у стручном особљу“, понајвише у гимназијама с наставом на албанском језику, те је било „потребно упутити бар по једног стручњака за све предмете“.⁸⁵ Ипак, Министарство иностраних послова ДФЈ сматрало је да се „поред осталих разлога, принципијелно не може дозволити примање страних држављана у државну службу“.⁸⁶ У позадини ове одлуке стајала је

84 АЈ, 317–48–71, Извештај о просветним приликама на Косову и Метохији, 3.

85 ДА МСП РС, ПА, 1945, Албанија, ф. 1, д. 9, д. 665411, Делеша председника НОО Космета упућена Повереништву за просвету НКОЈ, 2. марта 1945.

86 АЈ, 313–1–1, Допис Министарства иностраних послова ДФЈ упућен Министарству просвете ДФЈ, 4. април 1945; ДА МСП РС, ПА, 1945, Албанија, ф. 1, д. 9, д. 675991, Писмо Министарства иностраних послова ДФЈ упућено Министарству просвете ДФЈ [s.a.].

бојазан од „реакционарног“ и антијугословенског деловања ангажованих наставника. Насупрот томе, представници просветних власти на Косову и Метохији истицали су како се „ми (...) тога не бојимо, јер су албански просветни радници одиграли позитивну улогу у народно-ослободилачкој борби“.⁸⁷

Наведени став Министарства иностраних послова ДФЈ измењен је средином 1945, па је косовско-метохијско обласно руководство упутило молбу влади у Тирани да „додели 80–100 кандидата свршених ђака учитељске школе“ и „30–40 професора“ за рад у гимназијама. Услед неповољних прилика у самој Албанији, међутим, до септембра исте године у Југославију је допутовало свега „неколико учитеља“.⁸⁸ У децембру 1945. у мањинским школама налазило се 47 учитеља из Албаније.⁸⁹ Истовремено је „из Србије“ пристигло 25 учитеља и 22 гимназијска наставника.⁹⁰ Током октобра 1945. на читавој територији Косова и Метохије у свим основним школама укупно се налазило 608 учитеља, од којих је 222 имало стручну спрему, док су остали за

87 АЈ, 313–4–7, Записник вођен на првом заседању Просветног савета при Министарству просвете савезне владе, одржаном од 6. до 16. августа 1945, 29, 47.

88 *Културна политика Југославије 1945–1952*, књ. 1, док. бр. 184: Министарство просвете ФНРЈ. Реферат о исељеничким и мањинским школама, 441.

89 *Narodni odbor Autonomne Kosovsko-metohijske oblasti 1943–1953*, 57.

90 АЈ, 313–4–7, Записник вођен на првом заседању Просветног савета при Министарству просвете савезне владе, одржаном од 6. до 16. августа 1945, 11; *Narodni odbor Autonomne Kosovsko-metohijske oblasti 1943–1953*, 57.

рад оспособљени на стручним течајевима.⁹¹ Месец да-на касније било је 57 учитеља више. Међу њима 308 је долазило из редова „шиптарске мањине“, док је „Срба и Црногораца“ било 357.⁹²

*Стручна спрема српских и албанских наставника у гимназијама на Косову и Метохији током школске 1945/46.*⁹³

Место у којем се налази гимназија	Приштина		Призрен		Пећ		Косовска Митровица		Урошевац		Гњилане		Ђаковица		Свега		
	Србин	Албанац	Србин	Албанац	Србин	Албанац	Србин	Албанац	Србин	Албанац	Србин	Албанац	Србин	Албанац	Србин	Албанац	
Национална припадност наставника																	
Наставници са диплом. испитом	12	2	13	3	10	1	6		2		3				46	6	
Недостаје стручних наставника	срп. језик	1	1	1	1	3	1			1		1				7	3
	књижевн.				1			1		1		1				3	1
	математ.		1			3	2	2		1						6	3
	национална група	1	1	1	2	3	2	1		1						7	5
	природна група	1	1	2	2	4	1	2		1		1				11	4
	физика и хемија	1	2	1	2	3	2	2		2		1				10	6
	рус. језик		1		1	3	1	1		1		1				6	3
	фран. језик		1	1	1		1									1	3
	вештине					1										1	
	енгл. језик																

91 АЈ, 313–4–7, Извјештај о раду Одељења за школство за мјесец октобар 1945, 2.

92 АЈ, 313–5–11, Преглед развоја мањинског питања на територији Југославије, 16.

93 ДАС, Г–183, К. 151, Извештај о бројном стању наставника гимназија са њиховим квалификацијама у области Косова и Метохије.

	нем. језик																				
	филозофија	1																		1	
	вештине	2	3	2	1	6	3	2		4										16	7

Бројно стање наставника у гимназијама на Косову и Метохији на крају школске 1945/46.⁹⁴

Наставни предмет*		Место у којем се налази гимназија																			
		Призрен				Пећ				Приштина				Ђако-вица		Кос. Митр.		Уроше-вац		Ѓи-лане	
		запослених		недостаје		запослених		недостаје		запослених		недостаје		запослених	недостаје	запослених	недостаје	запослених	недостаје	запослених	недостаје
Срба	Албанаца	Срба	Албанаца	Срба	Албанаца	Срба	Албанаца	Срба	Албанаца	Срба	Албанаца	Албанаца	Албанаца	Срба	Срба	Срба	Срба	Срба	Срба	Срба	Срба
1	1		1	1		3	1			1	1	1		1				1			1
2	1		1	2				2							1			1			1
3			1	1	1		1	1			1		1	1		1				1	
4	2		1			3	1	1			1	1			1			1			1
5															1						
6	1					1		2													
7																					
8	1		1	1	1		2	1	1		1	1		1	1	1	1			1	
9	1		1	1	2		1	1	3	1				1				1	1		
10			1	1			3	1			1	1		1		1		1			1
11			1	1			2	1	1			1				1		1			1
12	1		1				1	1	1		1	1		1		1		1			1
13	2	1			2		3	2	2			1		1		2		1			
14	1		1				1								1						

94 Табела је састављена на основу података из: ДАС, Г-183, К 151, Бројно стање наставника средњих школа по струкама у области Косова и Метохије на крају школске 1945/1946.

15				1																
16							1				1									
17			1	1	1		1	1			1	1		1			1			
18		1	1		1		1	1			1	1		1			1			
19	1	1				1	2		2	1				1	1			1		
20	1						1	1	1			1		1	1			1		
Σ	13	3	7	12	10	1	26	13	17	2	7	11	2	10	6	11	2	12	3	5

* 1. српски језик, 2. југословенска књижевност, 3. француски језик, 4. руски језик, 5. немачки језик, 6. латински језик, 7. енглески језик, 8. историја, 9. географија, 10. природопис, 11. физика, 12. хемија, 13. математика, 14. геологија, 15. физиологија, 16. педагошка група, 17. цртање, 18. певање, 19. фискултура, 20. ручни рад

Наставни план и програм

На територији Србије у децембру 1944. усвојен је Скраћени наставни план и програм за основне школе, којим је дефинисана настава за предмете: матерњи језик, рачун, историја, земљопис, природопис и веронаука. Школе су отпочеле с радом месец дана касније. У пракси су прихваћени затечени облици школовања, уз редефинисање „идеолошке оријентације наставе“.⁹⁵ У другој половини маја 1945. Министарство просвете Србије усвојило је нови наставни план и програм за основне школе на својој територији с методским упутствима за обраду појединих наставних предмета. На тај начин дефинисана је настава за 11 предмета: српски језик, историја, земљопис, рачун, природа и привреда, ручни рад, цртање, писање, певање, телесне вежбе и веронаука.⁹⁶

95 Петровић Годосијевић, *Отећемо светлост бучном водопаду*, 268–269.

96 Драгица Кољанин, „Ка новој историјској свести: настава историје у основним школама у Србији 1945–1947“, *Истраживања*,

Почетком септембра 1945, уочи усвајања новог Закона о обавезном седмогодишњем школовању, Министарство просвете ДФЈ израдило је Оквирни наставни план и програм за све основне и средње школе на југословенској територији. Предвиђено је да „на основу њега“ министарства просвете федералних јединица саставе „детаљне наставне програме“ за школе на подручју своје надлежности. Исти планови и програми коришћени су у мањинским школама, уз додатак за наставу матерњег језика, као и историје и земљописа „народа коме мањина припада“.⁹⁷ До краја 1945. школе на територији федералне Србије радиле су по старом плану и програму из школске 1944/45.⁹⁸

Сва настава у мањинским школама, и у основним и у средњим, одржавана је на матерњем језику „дотичне мањине“. У основним мањинским школама језик одговарајуће федералне јединице био је присутан у настави почев од трећег разреда по три часа недељно. За средње мањинске школе предвиђено је да се „језик федералне јединице учи (...) по три часа недељно, а ако то није српско-хрватски, онда и по један час за сваки језик“.⁹⁹ У већинским школама није одр-

књига 22, (Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за историју 2011), 443.

97 АЈ, 313–5–11, Наставни програм.

98 Кољанин, „Ка новој историјској свести: настава историје у основним школама у Србији 1945–1947“, 447.

99 АЈ, 313–5–11, Мањинске школе; Оквирни наставни програм српско-хрватског језика за мањинске школе у Демократској Федеративној Југославији; Оквирни наставни план и програм за основне школе Демократске Федеративне Југославије.

жавана настава ниједног мањинског језика мада су косовско-метохијске обласне просветне власти испрва настојале да албански језик уведу у српске школе. У писму које је тим поводом почетком априла 1945. Министарство просвете ДФЈ упутило обласном руководству наглашено је како се албанско становништво „сматра [...] као народна мањина“, а „његов језик као мањински језик“, те да „не може бити уведен као обавезан предмет у немањинске школе [истакнуто у оригиналу – Д. Б.]“.¹⁰⁰

У односу на остале крајеве земље, на југословенском југу читав процес обнове школског система текао је с сталним закашњењем, поготово у мањинским школама. Наведено потврђују документи Министарства просвете ДФЈ, у којима је стајало како по питању школовања мањина „највеће потешкоће“ владају у „шиптарским и турским школама“.¹⁰¹ Тако су до краја 1945. просветне власти федералне Србије установиле „оквирни наставни програм“ у мађарским, словачким и другим школама у Војводини и Хрватској, док су албанске и турске школе још увек радиле „по привременом плану“ који је саставило Просветно одељење Обласног НОО Косова и Метохије.¹⁰²

100 АЈ, 313–5–11, Писмо Министарства просвете Демократске Федеративне Југославије упућено Обласном Народно-ослободилачком одбору Косова и Метохије, 5. април 1945.

101 АЈ, 313–5–11, Преглед развоја мањинског питања на територији Југославије, 10.

102 АЈ, 313–5–11, Реферат о исељеничким и мањинским школама, 2.

*Оквирни наставни план за основне већинске
и мањинске школе из септембра 1945.¹⁰³*

Већинске школе					Мањинске школе				
Наставни предмет	Разред и број часова				Наставни предмет	Разред и број часова			
	I	II	III	IV		I	II	III	IV
Народни језик	9	9	5	5	Матерњи језик	9	9	4	4
Историја	-	-	2	3	Језик федералне јединице	-	-	3	3
Земљопис	-	-	3	3	Историја Југославије са историјом народа коме мањина припада	-	-	2	3
Природне науке	-	-	4	4	Земљопис Југославије са земљописом народа коме мањина припада	-	-	3	3
Рачун	6	6	5	6	Природне науке	-	-	4	4
Цртање	-	-	1	1	Рачун	6	6	5	6
Певање	1	1	1	1	Цртање	-	-	1	1
Телесно васпитање	1	1	1	1	Певање	1	1	1	1
Лепо писање	1	1	1	1	Телесно васпитање	1	1	1	1
Верска настава	1	1	1	1	Лепо писање	1	1	1	1
					Верска настава	1	1	1	1
Свега	19	19	24	26	Свега	19	19	26	28

103 АЈ, 313-5-11, Наставни програм.

Значајна пажња посвећена је „прошлости народа Југославије“. ¹⁰⁴ Циљ „историјске наставе“ био је „у-познавање ученика са историјском прошлошћу наших народа и наше домовине Југославије“, затим „развијање љубави и оданости према домовини и њеним народима“, „учвршћивање братства и јединства наших народа и свих тековина народно-ослободилачке борбе“, као и „васпитање деце у непомирљивој мржњи према непријатељима домовине, према свима онима који раде на уништењу тековина НОБ“. Оквирним наставним планом из септембра 1945. предвиђено је да се у трећем и четвртом разреду основне школе „обрађује (...) историја народа федералне јединице с којом треба да се повежу (...) најважнији моменти из историје јужно-словенских народа у Југославији“. У смерницама Министарства просвете ДФЈ посебно је наглашено како се „назначени програм историје не може скратити, тј. све градиво треба повезати са националном историјом народа федералне јединице“. Осим кроз наставу историје, предвиђено је да се и на часовима земљописа међу ученицима развија осећање „љубави према домовини, народу и народној власти“. ¹⁰⁵

104 Петровић Тодосијевић, *Отећемо светлост бучном водопаду*, 79–280; Кољанин, „Ка новој историјској свести: настава историје у основним школама у Србији 1945–1947“, 443–450.

105 АЈ, 313–5–11, Наставни програм.

*Оквирни наставни програм историје за основне већинске школе из септембра 1945.*¹⁰⁶

III разред	<p>Упознавање са предисторијом. О животу старих Словена у прадомовини и сеоба у нове постојбине. Јужни Словени и живот у новој постојбини. Почeci државног живота; прве јужно-словенске државе; хришћанство и писменост; прва словенска држава – Само; почeci хришћанства међу Јужним Словенима; Карантански Словени; Панонска и Далматинска Хрватска; Људевит Посавски и борба против Франака; Бугари; Срби – Рашка и Зета; друга македонска држава – Самуило; Ђирило и Методије и његови ученици – Клемент и Наум; прва писменост. О устанку и тековинама борбе за ослобођење наших народа.</p>
IV разред	<p>Државе Јужних Словена до губитка државне самосталности. Србија у доба кнезова. Немањићи (Стеван [sic!], Урош, Душан). Хрватска: кнезови и краљеви (Томислав, Петар, Крешимир IV). Борба за јадранску обалу. Латинаши и глагољашци. Пакта конвента. Словенци (Господовско поље). Поп Богумил и његово верско учење у Македонији и ван ње. Босна: банови и краљеви (Кулин Бан, Твртко I). Црна Гора. Феудално уређење држава. Властела и кметови. Пропадање јужно-словенских држава и борба за слободу. Турци. Поробљавање јужно-словенских народа. Косовска битка. Пад Македоније. Пад Бугарске. Пад Србије. Пад Босне и Црне Горе. Пропадање хрватских земаља. Робовање наших народа под Турцима, Млечанима, Мађарима и Аустријом. Сељачке буне, устанци и покрети. Матија Иванић, Матија Губец, ускоци и хајдучи. Сеоба Срба. Истребљивање потурица у Црној Гори. Први и други устанак Срба. Илирски покрет. Македонска револуционарна организација ВМРО. Илинденски устанак. Балкански рат, Први светски рат (узроци и последице). Стварање Југославије. Југославија 1918–1941 године. Други светски рат. Слом Југославије. Борба за ослобођење и тековине НОБ-а.</p>

Став према проблему верске наставе у државним школама, као и према самим верским установама и верском питању у целости, југословенско државно и партијско руководство темељило је на уверењу према којем „верска разноликост (...) повлачи за собом културну разлику“ међу народима и на тај начин „спречава изграђивање једне заједничке државне мисли“. Наведено мишљење, утврђено већ у међуратном периоду, свакако понајвише по угледу на совјетско искуство,¹⁰⁷ додатно је оснажено у време Другог светског рата, у условима „братоубилачке борбе“, током које су се излиле све „вековне верске мржње између католичанства, православља и ислама“.¹⁰⁸ Посматрајући верско питање у контексту проблема међунационалних односа,¹⁰⁹ вође КПЈ истицале су како се о „истинском брат-

107 Више: Радмила Радић, *Држава и верске заједнице 1945–1970*, I–II, (Београд: ИНИС, 2002), том I, 108–118, 124–127.

108 АЈ, фонд 50, Председништво Владе ФНРЈ, 89–188, Аграрна реформа на црквеним земљама у Југославији, 2–3.

109 Наведени приступ верском питању јасно је одсликавао однос државе према црквено-школским установама. Иако је Министарство просвете ДФЈ крајем маја 1945. одобрило обнову рада Призренске богословије, напомињући да „за сада ово Министарство не може да преузме на терет свог буџета издржавање никаквих [верских] школа, па ни богословија“, Министарство унутрашњих послова ДФЈ сматрало је како у том тренутку „не би требало истицати ово питање“ имајући у виду „околност што (...) у Призрену живи више од 75 процената шиптарског живља, који, ако би дошло до отварања ове богословије, (...) не би то правилно схватили“ – Цит. према: Саво Б. Јовић, *Етничко чишћење и културни геноцид на Косову и Метохији. Сведочанства о страдању Српске православне цркве и српског народа од 1945. до 2005. године*, (Београд: Православна реч,

ству и јединству“ у Југославији не може говорити „све дотле док се утицај вера не ограничи и не упути само на уско верске циљеве и задатке“, што је било могуће остварити „једино слабљењем привредне, културне и политичке моћи црквених јерархија“.¹¹⁰

Већ поткрај 1944. године југословенске просветне власти донеле су одлуку о издвајању верске наставе из наставног плана и програма у државним школама.¹¹¹ Одлуком Повереништва за просвету НКОЈ, донесеном 2. фебруара 1945, остављено је „ученицима, њиховим родитељима и црквеним властима да сами реше питање учења веронауке“. Просветне власти обавезале су се да за верску наставу обезбеде „просторије у ваншколско време у колико таквим просторијама располажу“, при чему је назначено да ће „материјалне издатке у огреву, осветљењу, послузи и др.“ сносити „заинтересовани родитељи“.¹¹² У првој половини априла исте године одлучено је да плате вероучитеља и сви други материјални издаци у вези с верском наставом буду обезбеђени из буџета надлежне републике. „Одлазак свештеника или вероучитеља, ради вршења верске

2012), 12. Тако је одлука о обнови рада Призренске богословије донесена две године касније, крајем фебруара 1947. Влада Народне Републике Србије потврдила је наведену одлуку 31. децембра исте године – Миомир Гаталовић, *Косово и Метохија у државној политици Југославије 1958–1965*, (Београд: ИСИ; Друштво историчара Србије „Стојан Новаковић“, 2016), 53.

110 АЈ, 50–89–188, Аграрна реформа на црквеним земљама у Југославији, 2–3.

111 Радић, *Држава и верске заједнице 1945–1970*, том I, 188–192.

112 АЈ, 317–49–72, Одлука Повереништва за просвету АСНОС, 2. фебруар 1945.

наставе, и у села у којима нема свештеника“ требало је да омогуће народни одбори, „уколико то саме црквене власти не могу“. ¹¹³ Предвиђено је да се верска настава одржава једном недељно. Наглашено је, притом, да оцене добијене на часовима верске наставе неће имати „никаквог утицаја на успех ученика“, како у погледу „класификације“, тако и у погледу „прелаза у старији разред“. ¹¹⁴ Вођење евиденције о броју ученика који су похађали верску наставу стајало је у надлежности вероучитеља. Осталим учитељима и наставницима било је забрањено да држе верску наставу. ¹¹⁵ Министарство просвете Србије издало је почетком септембра 1945. наређење према којем „учитељи, вероучитељи и професори не смеју вршити никакав утицај на ученике и њихове родитеље у погледу одлучивања по овом питању ни у једном ни у другом смислу“ нити спречавати или подстицати ученике „да одлазе у цркву на богослужење“. ¹¹⁶

Познати архивски извори из прве половине 1945. сведоче о одржавању верске наставе на албанском и тур-

113 АЈ, 317–49–72, Директивно писмо начелника Одељења за средњу наставу упућено свим средњим, учитељским и грађанским школама у Србији, 10. април 1945.

114 АЈ, 313–5–11, Оквирни наставни план и програм за основне школе Демократске Федеративне Југославије; АЈ, 317–49–72, Директивно писмо начелника Одељења за средњу наставу упућено свим НО, гимназијама, учитељским и грађанским школама, 16. јул 1945.

115 Петровић Тодосијевић, *Отећемо светлост бучном водопаду*, 299–300.

116 АЈ, 317–49–72, Наређење Министарства просвете Србије, 10. септембар 1945.

ском језику у мањинским школама и одељењима на простору Косова и Метохије, мада не говоре о броју присутних ученика. Према подацима Синода Српске православне цркве, током исте године на подручју федералне Србије, од укупног броја ученика у државним школама, 90% је похађало верску наставу.¹¹⁷ Остало је, такође, забележено како су се у наведеном периоду „дешавали многи неспоразуми и неправилности у спровођењу одлуке о предавању веронауке“,¹¹⁸ при чему се у првом реду мислило на деловање окружних народних одбора.¹¹⁹

Руководство косовско-метохијског НОО истицало је да „вјерска настава, која је загарантована по свим школама, свима онима који то желе, не би смела да буде никоме разлог да окупља и одваја нашу омладину од школе, од њеног свестраног уздицања и да је сатима држи по мејтепима око тагара ћумура по чергама и по постећијама“.¹²⁰ У обласној штампи критиковани су родитељи који су своју децу, „и поред великог броја шиптарских школа“, слали „по мејтепима да тамо под рђавим хигијенским условима сједећи по патосу и чергама, проводе по 5 сати свакодневно и на крају свега тога после вишегодишњег таквог школовања науче неколико молитви на арапском језику“.¹²¹

117 Петровић Тодосијевић, *Отећемо светлост бучном водопаду*, 300.

118 АЈ, 317–49–72, Наређење Министарства просвете Србије, 10. септембар 1945.

119 Радић, *Држава и верске заједнице 1945–1970*, том I, 190.

120 „Рад на народном просвећивању – важан задатак у нашој области“, *Јединство*, бр. 18, 24. 10. 1945, 3.

121 Исто.

Нешто обазривији приступ имали су представници просветних власти у Београду. На конференцији начелника и просветних референата, одржаној 1. и 2. марта 1946, наглашено је како се верска настава у школама „никаквим грубим методама (...) не сме ликвидирати“, већ се мора „имати обзира због родитеља“.¹²² У мају исте године одлучено је да се за плате вероучитеља убудуће не издвајају средства из буџета надлежне федералне јединице, услед чега је значајан број вероучитеља распоређен на нове дужности, углавном на места наставника латинског и руског језика.¹²³ Према Уставу Федеративне Народне Републике Југославије, обнародованом 31. јануара 1946, школа је била државна и „одвојена од цркве“ (чл. 38).¹²⁴ Процес лаганог повлачења верске наставе из школа окончан је усвајањем Закона о народним школама 1951.¹²⁵

Закључак

Деловање нових југословенских власти на пољу обнове школског система на простору Косова и Метохије отпочело је непосредно по ослобођењу јужних крајева земље поткрај 1944, готово истовремено с успостављањем народних одбора и других органа државне

122 ДАС, Г-183, К 11, Стенографске белешке са Конференције начелника и просветних референата из Србије, Војводине и Космета, 1–2. март 1946.

123 Радић, *Држава и верске заједнице 1945–1970*, том I, 191.

124 *Службени лист ФНРЈ* 10/1946.

125 Петровић Тодосијевић, *Отећемо светлост бучном водопаду*, 299–315.

управе. Сам овај процес карактерисали су изузетно неповољни услови. Нова државна заједница „наследила“ је бројна искушења с којима су се у овим крајевима непрекидно суочавале просветне власти југословенске краљевине у годинама између два светска рата, попут одсуства просветних традиција, свеприсутне заосталости, непросвећености и високог процента неписменог становништва, недовољног броја школских зграда, подозрења већине Албанаца према држави и њеним институцијама. Наведени проблеми били су додатно наглашени у време завршних операција за ослобођење западних делова Југославије током пролећа 1945, услед ратних разарања у којима је страдао велики број школских зграда, затим ограничених материјалних и новчаних средстава југословенске државе, недовољног броја просветних радника, као и распламсавања оружане побуне албанских одметника. За југословенске власти школско питање представљало је суштину свеукупне културне политике на Косову и Метохије. Оно је истовремено чинило неизоставни део знатно ширег, националног питања, будући да је у годинама после Другог светског рата интеграција албанске мањине у југословенску државу била утемељена не само на политичкој и националној, већ и на културној еманципацији Албанаца. Насупрот културној политици прве југословенске државе у међуратном периоду, током којег није ни било албанских школа, нове југословенске просветне власти су већ крајем 1944. инсистирале на отварању школа и одељења с наставом на албанском језику у свим крајевима настањеним албанским становништвом. Годину дана касније на подручју Косова и Метохије налазило се

279 албанских основних школа с нешто мање од 20.000 ученика. Проблем недовољног броја квалификованих учитеља и наставника за рад у овим школама просветне власти настојале су да превазиђу путем организовања стручних течајева и ангажовањем просветних радника из Албаније. Из Албаније је пристигао и први буквар на албанском језику крајем 1945. године.

Резиме

У периоду после Другог светског рата у средишту културне политике нових југословенских власти на простору Косова и Метохије налазило се просветно питање. Оно је представљало један од најзначајнијих елемената ширег, националног питања, будући да је, према мишљењу руководства Комунистичке партије Југославије, интеграцију албанске мањине у југословенску државу требало спровести не само путем њихове националне и политичке, већ и путем културне еманципације. У свим местима у којима се налазило албанско становништво требало је отворити школе с наставом на албанском језику. Настојањима југословенских просветних власти, међутим, супротстављале су се непросвећеност и одсуство просветних традиција, затим неповољне материјалне прилике у школама, недовољан број школских зграда и квалификованих наставника, као и непостојање уџбеника на албанском језику. У циљу превазилажења наведених проблема, организовани су стручни течајеви за обуку учитеља и наставника, вршена је набавка уџбеника из Тиране и ангажовани су просветни радници из Албаније.

Sources and Literature

- Arhiv Jugoslavije: Fond 41, Savezna planska komisija; Fond 50, Predsedništvo Vlade FNRJ; Fond 54, Reparaciona komisija; Fond 313, Ministarstvo prosvete Vlade FNRJ; Fond 317, Savet za nauku i kulturu FNRJ; Fond 507, Savez komunista Jugoslavije, Komisija za nacionalne manjine (XVIII); Fond 790, Zbirke reprodukovanih dokumenata, Komunistička internacionala – sekcija KPJ (790/1)
- Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije. Politička arhiva (PA)
- Državni arhiv Srbije: Fond BIA; Fond G–183, Ministarstvo prosvete Narodne Republike Srbije
- Kulturna politika Jugoslavije 1945–1952. Zbornik dokumenata*, prir. Branka Doknić, Milić F. Petrović, Ivan Hofman, I–II. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2009. (Cyrillic)
- Narodni odbor Autonomne Kosovsko-metohijske oblasti 1943–1953. Osnovni materijali sa zasedanja*. Priština: Narodni odbor Autonomne Kosovsko-metohijske oblasti, 1955.
- Osnivački kongres KP Srbije (8–12. maj 1945)*, prir. Milan Borković, Venceslav Glišić. Beograd: Institut za istoriju radničkog pokreta, 1972. (Cyrillic)
- Prvo i Drugo zasedanje Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije*, 26. i 27. novembra 1942; 29. i 30. novembra 1943. *Po steno-grafskim beleškama i drugim izvorima*. Beograd: Prezidijum Narodne skupštine FNRJ, 1953. (Cyrillic)
- Temelji nove Jugoslavije*. Istražio, dao objašnjenja i pripremio za štampu Slobodan Nešović. Beograd: IC „Komunist“ – NIP „Mladost“, 1973. (Cyrillic)
- Bondžić, Dragomir. „Učitelji u multietničkim sredinama: primer Kosova i Metohije 1945–1950“. *Obrazovanje i uloga učitelja u srpskom društvu kroz istoriju (XVIII–XX vek)*. Zbornik radova sa međunarodnog naučnog stručnog skupa održanog 15. novembra 2008. u Somboru, urednik Mira Lončarević. Sombor: Pedagoški fakultet, 2009, 21–30. (Cyrillic)

- Dimić, Ljubodrag. *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945–1952*. Beograd: Rad, 1988.
- Dimić, Ljubodrag. *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941, I–III*. Beograd: Stubovi kulture, 1997. (Cyrillic)
- Đorđević, Vićentije. „Delovanje KPJ na Kosovu u oblasti prosvete i obrazovanja 1945–1952 godine“. *Kosova – Kosovo* 11/1982, 167–171.
- Gatalović, Miomir. *Kosovo i Metohija u državnoj politici Jugoslavije 1958–1965*. Beograd: ISI; Društvo istoričara Srbije „Stojan Novaković“, 2016. (Cyrillic)
- Gjoshi, Ragip. “Chronicle of Designing of Textbooks – ABC Books, Reading Comprehension and Grammar Books in Albanian Language in Kosovo 1886–2019“. *European Journal of Social Science* 3/2019, 44–52.
- Jovanović, Vladan. *Vardarska banovina 1929–1941*. Beograd: INIS, 2011. (Cyrillic)
- Jovanović, Vladan. *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918–1929. Makedonija, Sandžak, Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*. Beograd: INIS, 2002.
- Jović, Savo B. *Etničko čišćenje i kulturni genocid na Kosovu i Metohiji. Svedočanstva o stradanju Srpske pravoslavne crkve i srpskog naroda od 1945. do 2005. godine*. Beograd: Pravoslavna reč, 2012. (Cyrillic)
- Koljanin, Dragica. „Ka novoj istorijskoj svesti: nastava istorije u osnovnim školama u Srbiji 1945–1947“. *Istraživanja, knjiga 22*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za istoriju 2011, 441–454. (Cyrillic)
- Korać, Ljubiša. *Organizacija federacije u socijalističkoj Jugoslaviji 1943–1978*. Zagreb: Globus; Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1981.
- Petranović, Branko. *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove*. Beograd: ISI, 1969.
- Petrović Todosijević, Sanja. *Otečemo svetlost bučnom vodopadu. Reforma osnovnoškolskog sistema u Srbiji 1944–1959*. Beograd: INIS, 2018. (Cyrillic)
- Radić, Radmila. *Država i verske zajednice 1945–1970, I–II*. Beograd: INIS, 2002. (Cyrillic)
- Slavković Mirić, Božica. *Političke, ekonomske i kulturne prilike na Kosovu i Metohiji 1929–1941*. Beograd: Prosveta; Princip, 2018. (Cyrillic)

Školstvo u FNR Jugoslaviji od školske 1945–1946. do 1950–51. godine.
Beograd: Savet za nauku i kulturu Vlade FNRJ, 1952.

Borba (1945) (Cyrillic)

Jedinstvo (1945) (Cyrillic)

Službene novine Kraljevine Jugoslavije (1929) (Cyrillic)

Službeni glasnik NR Srbije (1945) (Cyrillic)

Službeni list DFJ (1945) (Cyrillic)

Službeni list FNRJ (1946) (Cyrillic)

Summary

Dušan Bojković

ALBANIAN MINORITY AND EDUCATION POLICY OF THE YUGOSLAV STATE IN KOSOVO AND METOHIA IN 1945

Abstract: Firstly, the paper presents the basic directions of the cultural policy of the Yugoslav state and its efforts regarding the renewal of the school system in Kosovo and Metohija after the Second World War. The work of minority primary and secondary schools with curriculum in Albanian language was analyzed in particular. The unfavorable material conditions in schools, the absence of textbooks in Albanian language, an insufficient number of qualified teachers were pointed out, as well as the efforts of the regional leadership in Kosovo and Metohija to overcome mentioned problems by procuring books from Tirana, organizing professional courses for the training of teachers and hiring educators from Albania. The state of the Yugoslav educational authorities towards the issue of religious teaching in public schools is also presented. The

work is based primarily on the unpublished documents located in the Archives of Yugoslavia, the State Archives of Serbia and the Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Serbia, as well as on periodicals press and the relevant literature.

Keywords: Kosovo and Metohija, educational policy, minority schools, Albanian minority

In the period after the Second World War, the educational issue was at the center of the cultural policy of the new Yugoslav authorities in the territory of Kosovo and Metohija. It represented one of the most significant elements of the broader, national issue, since, according to the leadership of the Communist Party of Yugoslavia, the integration of the Albanian minority into the Yugoslav state should be implemented not only through their national and political, but also through cultural emancipation. In all the places where there was Albanian population, schools with curriculum in Albanian language were to be opened. The efforts of the Yugoslav educational authorities, however, were undermined by unenlightenment and the absence of educational traditions, then unfavorable material conditions in schools, an insufficient number of school buildings and qualified teachers, as well as the absence of textbooks in Albanian language. In order to overcome the mentioned problems, professional courses for the training of teachers were organized, textbooks were procured from Tirana, and educators from Albania were hired.